

BOSZORKÁNY A DÍVÁNYON

A hisztériaelmélet hosszú múltja és rövid jelene

Gyimesi Júlia

Augustine egy mestermű, a hisztériások gyöngyszeme. A hisztéria emblematisz képvisezője, aki a betegség tüneteit a lehető legszabályosabb módon mutatja; bejósolható és ellenőrizhető. 15 éves törékeny teste az elvárható módon és időközönként válik szenvedélyei áldozatává, hogy újabb és újabb rohamban pózoljon orvosai kíváncsi fényképezőgépei előtt. Együtt várják a pillanatot, amely megőrökíti szenvedéseit az utókor számára (Didi-Huberman, 2003).

Augustine 1875 és 1880 között élt a Salpêtriére női poklának nagy múltú falai között. Előéletének legkiemelkedőbb pontja a szexuális erőszak, amelyet anyja szeretője követett el ellene. Noha a hisztéria elmélet sztármodelljeként nagy karriert futott be, 1880-ban, többszöri sikertelen kísérlet után, megszökött a Salpêtriére-ből. Az elmeegógyintézetet azonban nem fiatal hisztériás nőként hagyta el, hanem férfiként, álruhába bújva (Showalter, 1997).

Augustine egyike volt azon nőknek, akik Charcot professzor vezetésével hozzájárultak a hisztéria „újrafelfedezéséhez”. Charcot érdeme, hogy a betegséget elhatárolta az epilepsziától és a mentális rendellenességek más változataitól (Didi-Huberman, 2003). Így az minden addiginál határozottabb formát öltve vonult be az orvostudomány falai közé, hogy Charcot egy lelkes hallgatója, Sigmund Freud kezében megteremtse a pszichoanalízis alapjait (Mitchell, 2000).

Charcot „újrafelfedezése” kétségtelenül kitüntetett pont volt a hisztéria történetében. Nemcsak azért, mert neurológiai magyarázatával sikerült a hisztéria jelenségét az orvostudomány koherens elméleti rendszerébe illeszteni, hanem azért is, mert a betegség ábrázolásának és megértésének oly kifinomult módját vezette be, amely egyaránt hatást gyakorolt a tudományokra, a művészetekre, sőt a vallásra és az okkultizmusra is.

Ez utóbbi ugyan némi magyarázatot igényel, hiszen Charcot törekvése pontosan abban állt, hogy a hisztéria jelenségét megtisztítsa a hozzá tapadt okkult

magyarázatoktól. E megközelítések lényegi eleme volt, hogy a hisztéria hátterében emberfeletti erőket feltételeztek, és a boszorkányság vagy a megszállottság jellemző tüneteként értelmezték a jelenséget.

Erdekes módon, a hisztéria előbbi, misztikus vonatkozásairól sok esetben azon írások számoltak be, melyeknek célja az volt, hogy a hisztéria tudományos magyarázatát vezessék be. Furcsa dualizmusban mutatták be a betegséget, amelynek egyik végpontját a boszorkányság és az ahhoz tapadó hiedelmek képezték, a másikat, pedig a hisztéria tudományos értelmezése. Időnként, hasonló módon keveredett Charcot praxisában is a tudomány és a misztikum. Asszisztensei ugyanis buzgón gyártották leleplező tanulmányaikat, amelyekben hisztériaként értelmeztek számos olyan jelenséget, amit korábban az emberfeletti vagy az isteni megnyilvánulásaként tartottak számon. (Így lerántották a leplet Jeanne d’Arc-ról is.) Ugyanakkor az is előfordult, hogy Charcot lourdes-i zárándoklatra küldte egyes pácienseit az 1880-as évek végén és az 1890-es évek elején, erősítve ezzel a hisztéria nem medikális kultúráját (Showalter, 1997).

Hasonló kontextusban tárgyalja Charcot egyik asszisztense, Charles Richet is a hisztéria jelenségét. Az *Ördögösök hajdan és napjainkban* (1880) című írásában hosszan értekezik a boszorkányság, a nőiség és a hisztéria lehetséges összefüggéseiről. Könyvének alapgondolata, hogy az egykor boszorkánysággal megvádolt nők valójában hisztériások voltak, akik koruk obskúrus nézeteinek estek áldozatul. A könyv bevezetőjében így ír:

„Kevesen tudják, hogy Párizs egy egész kis várost rejt magában, az agg és őrült asszonyok városát, melynek körülbelül öt ezer lakosa van. Neve: Salpêtriére; rendeltetése: a beteg vén asszonyoknak menhelyet nyújtani...A Salpêtriérebe zárt őrült nők között vannak oly betegek, kiket hajdan megégettek – és akiknek betegségét háromszáz év előtt bünténynek mondták volna. Eme betegség tanulmányozása, a múltban és a jelenben, szomorú és tanulságos fejezetet szolgáltat az emberi gondolkodás történetéhez, és gyöngeségünk tudata daczára bátrak vagyunk ezt megkísérelni.” (Richet, 1880, 7. o.)

A boszorkányok rehabilitálójaként Richet egyfelől a hisztéria sajátosságait, másfelől a koraujkor orvosait hívja segítségül, akik már a boszorkányüldözések idején is az asszonyok felmentése és gyógyítása mellett kardoskodtak. A hisztériás nő Richet interpretációjában a nőiség esszenciája, „*a hysterikus nők még inkább nők, mint a többiek: érzelmeik élénkek és tünékenyek, képzelődésük gyors és ragyogó, képtelenek ésszel, belátással uralkodni az érzelem és a képzelődés felett.*” (Richet, 1880, 16. o.). Lényeges vonásuk hazug mivoltuk: „*többé-kevésbé valamennyi hazug; talán nem is annyira érdekből hazudnak mint inkább szükségtelen képzelgésből. Szeretik a hazudságot vagy inkább az ámítást. Semmi sem kedvesebb előttük mások félrevezetésénél s oly hamis történetek elbeszélésénél, melyek még valószínűeknek sem látszanak, s a velük történt tények hihetetlen részletekkel*

való kibővítésénél. Zavarba ejtő hideg vérrel arczátlanul mondják el a legnagyobb hazugságot. A hysterikus nőt kikérdező orvos legyen készen mindig arra, hogy beteget megakarja csalni, az igazságot elrejtteni, nem létező dolgokat mutatni s a létezőt kisebbiteni fogja” (Richet, 1880, 14. o.).

A nő hazug mivolta, mint a hisztériaelmélet lényeges eleme, igazán kiforrott formáját Otto Weiningernél találta meg. Az idegen test, a tudatosság leválasztása (Freud, Breuer, 1895), mind arra utal, hogy a hisztéria során valami elvész, ami igaz, és helyette előtérbe kerül az én-idegen tartalom, mely idegenségével átveszi a hatalmat a nő teste és adott esetben lelke felett is. Weininger ezt az idegenséget a nő természetének azon sajátosságával magyarázza, amely a hazugságban ölt testet: „A nő higiénikus büntetése azért, mert saját természetét megtagadja: a hisztéria (313. o.) ...A hisztéria a nő szervesen hazugvoltának szerves krízise.” (314. o.) Ám e hazugság korántsem feltételezi azt, hogy a nő valódi természete el lenne nyomva vagy meg lenne tagadva. „A „személyiség elhasadásai” csak ott lehetségesek, ahol kezdettől fogva nincs személyiség, mint ahogy a nőnél nincs. (316. o.) ...a nő, egész életében, sohasem igaz, és éppen akkor nem az, mikor, mint hisztérika, szolgailag ragaszkodik a számára heteronom igazságkívánáshoz s így külsőleg mégis igazat mond” (323. o.).

Richet és Weininger interpretációinak igen lényeges eleme, hogy az idegenség élményét a nő testi és lelki konstitúciójára vezetik vissza. E magyarázat nemcsak azért rendkívüli jelentőségű, mert a nőiség korabeli reprezentációjának meghatározó vonatkozásairól tanúskodik, hanem azért is, mert élesen szembefordul a hisztéria esetleges demonológiai gyökereivel. A hisztériát boszorkányságra vagy megszállottságra visszavezető értelmezések ugyanis mind azt implikálták, hogy a nő teste és lelke otthont adhat az emberfelettinek, és annak szolgálatába állhat. Igaz ugyan, hogy a nő olthatatlan nemi vágya és amoralitása sokkal inkább az ördögire teszi fogékonnyá, mint az istenire. A hisztéria tudományos magyarázatával és a hazugság középpontba helyezésével egyszer és mindenkorra megszűnik ez a sokat ígérő kapocs, és a lelki betegség már csak az emberi psziché zárt rendszerén belül értelmezhető.

Nem véletlen, hogy a hisztéria századfordulós irodalmában oly gyakoriak a demonológiai utalások. A megszállottság története valóban rendkívüli módon bővelkedik olyan elemekkel, amelyek előbb a hisztéria majd a modern dinamikus pszichoterápiák sajátjaiként jelentek meg. Kiváló leírását nyújtja ennek Henri Ellenberger, aki a dinamikus pszichoterápiák kialakulását elemezve, azt a kissé mehökkentő, ám annál jobban alátámasztott megállapítást teszi, miszerint a modern dinamikus pszichoterápia a primitív orvoslás módszereiből eredeztethető, és megszakítatlan folyamatosság tapasztalható az exorcizmus és a magnetizmus, a magnetizmus és a hipnózis, valamint a hipnózis és a pszichoanalízis, illetve a modern dinamikus iskolák között. Ellenberger ezt a folyamatosságot hol a primitív orvoslás, hol a demonológia, hol pedig az exorcizmus kínálta analógiákban mutatja be, újabb és újabb adalékokkal gazdagítva ezzel

a pszichoanalízis és a dinamikus pszichoterápiák létrejöttének szellemtudományi hátterét (Ellenberger, 1970).

Valóban, a megszállottság irodalmában rendkívül gyakoriak az olyan esetleírások, melyekben egyértelműen azonosíthatók a pszichológia modern konstrukciói, mint például a tudatosság leválasztása, az elfojtás vagy éppen a többszörös személyiség. Ez utóbbi gyakran felveti a Richet és Weiniger által hangoztatott „valódiság” problémáját, amely a megszállottság irodalmában elsősorban a valódi személyiség és a démon megkülönböztethetőségének kérdésében nyilvánul meg (Ellenberger, 1970, 1997, Oesterreich, 1930).

Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a tudomány és a hisztériaelmélet nem tudott maradéktalan győzelmet aratni a demonológia minden területén. Ékes példája ennek Pierre Janet, aki ugyan igyekezett az irracionális és vallási jelenségek vizsgálatát elkülöníteni a pszichológia főáramától, a valláslélektan területére utalva ezeket, praxisába mégis beszüremkedtek azon esetek, melyek újra és újra felvetették a pszichológiai analízis határainak kérdését. Janet néhány páciense ugyanis olyan stigmákat, illetve a megszállottság oly egyértelmű jeleit mutatta, hogy azok pszichológiai analízise és értelmezése bizonyos katolikus körök heves ellenállását váltotta ki. Hiába fejlődött oly dinamikusán a pszichológia tudománya, Janet idejében mégis bizonyos gyanakvással szemléltettek az olyan sikeresnek titulált esetek bemutatása iránt, mint például az ifjú Achillesé, aki azért került Janet-hez, mert egy utazásából hazatérve szótlanná vált, végül egy szót sem szolt, majd súlyos depresszióba esett. Egy napon azonban hátborzongató nevetésben tört ki, miután a démoni megszállottság legkülönbözőbb tüneteit produkálta. Janet modern exorcizmusnak nevezte az Achillesnél alkalmazott módszerét, amely során a terápiát magával az ördöggel folytatta, akinél egy idő után sikerült elérnie, hogy engedje Achillesst hipnotizálni. Ez természetesen rövid időn belül sikerhez vezetett.

Egy másik páciense, Madeline esetében azonban korántsem volt ilyen egyszerű a helyzete. Madeline ugyanis hisztériás rohamai során valódi stigmákat produkált, kéz és lábfeje, valamint mellkasa titokzatos módon vérzett, amit hallucinációk kísértek. Noha Janet mindig kellő távolságtartással kezelte e kiveételes hölgyet és a hisztéria elméletét csak személyiségének bizonyos aspektusaira alkalmazta, elővigyázatossága nem volt megfelelő, s, a tudományos interpretáció és gyógy mód heves ellenzését váltotta ki társadalmának egyes egyházi csoportjaiból (Janet, 1930, Oesterreich, 1930, Ellenberger, 1970).

A pszichológia „leleplezéseinek” tehát léteztek bizonyos határai, amelyeket minden tudományos felvilágosultság ellenére sem volt illendő átlépni. E határok mibenléte természetesen homályos volt, ám annál lényegesebb pontját képezte a kor mentalitásának. Az a magabiztosság azonban, amellyel a hisztéria konstrukciójába vetett féktelen hit kizorította az okkult jelenségek döntő részét, meghatározónak bizonyult a pszichoanalízis és a pszichiátria történetében egyaránt.

A hisztéria medikális értelmezése és kezelése nagy múltra tekint vissza. Hippokratésztól kezdve a Malleus Maleficarum nőgyűlölő szóáradatán keresztül (Stephens, 2002) Charcot neurológiai magyarázataiig változatos módon tűnt fel, és többé-kevésbé mindig a nőiség illetve a női szexualitás koncepciója biztosította a magyarázó keretet. Az organikus háttérre, vagyis a méh és a nő nemi szervek kóros működésére építő magyarázatok lehetővé tették, hogy maga a betegség konstrukciója szolgáljon magyarázatul a jellegzetes tünetek hátterében, hogy aztán a 20. század hisztériaelméletei is e konstrukció oldaláról fejtsék fel annak történetét. Ebben az összefüggésben a démoni megszállottság, a boszorkányság, sőt maguk a boszorkányüldözések (Showalter, 1997) is a hisztéria megnyilvánulásai voltak, amely mögött azonban már nem a „vándorló méh”, a nő olthatatlan nemi vágya, vagy amoralitása sejthető, hanem maga a női szubjektum, amely a hisztéria fogalmában találta meg önmaga kifejezésének legmegfelelőbb formáját. Az implicit meggyőződésből kiindulva, miszerint a hisztéria konstrukciója mindig is mindenhol felette állt az alternatív magyarázó modelleknek, a hisztéria történetét taglaló írások többnyire a posztmodern világlátás egy olyan változatát közvetítik az olvasók felé, amelyben a hisztéria – érdekes módon – mégis valamiféle középpontot alkot, magyarázatot kínálva a nőiség rendellenességeinek néhány ezer éves történetére. Ugyanez történt a múlt századforduló tájékán is, mikor a betegség újrafelfedezésével a kor neves orvosai sorra igyekeztek a hisztéria értelmezhetőségi körét a legkülönbözőbb – különösképpen pedig az okkult vagy vallási – jelenségekre kiterjeszteni.

A hisztéria orvostudományi „karrierje” természetesen nagy múltra tekint vissza, ám úgy tűnik, hogy tudományos világszemléletünk számára a legkedvesebbek azon orvosi magyarázatok, amelyek születésük pillanatában nem tartoztak a hisztériaelmélet „főáramához”, és úttörőkként fordultak szembe a kor misztikus elképzeléseivel.

Ezek közül kiemelkedik a Richet által idézett Wier János (1515–1588) flandriai orvos alakja, aki már a 16. századi a boszorkányüldözések idején is fellépett az asszonyok védelmében, noha sikertelenül. Wier János annak a Cornelius Agrippának az egyetlen tanítványa, akit Richet „*valamennyi boszorkány közt a legnagyobb*”-nak titulál (Richet, 1880, 58. o.), noha az később szembefordult a boszorkánysággal. Wier nem kis kockázatot vállalt, mikor a boszorkányok ártatlanságát hol meggyőzéssel, hogy fenyegetésekkel próbálta alátámasztani, és feltehetőleg csak kiemelkedő pozíciójának köszönhette, hogy nem jutott védencai sorsára (Richet, 1880).

A hisztéria orvosi magyarázatai azonban fel-felütötték fejüket, hogy a megszállottság és a boszorkányság magyarázataival szemben a méh működései zavarait vagy éppen a női szexualitást helyezték a középpontba. A hisztériáról szóló diskurzus medikalizációjának egyik legkorábbi képviselője Edward Jordan 1603-ban napvilágot látott könyve volt (Brief Discourse of a Disease

Called Suffocation of the Mother), melyben a boszorkányságot, mint a hisztéria megnyilvánulását értelmezte (Mitchell, 2000). Ez fordulópontot jelentett a hisztériáról szóló orvosi diskurzusban, mivel Jordan és korának egyes fiziológusai már nem pusztán a méh zavaraira vezették vissza a hisztéria jelenségét, hanem a méh és az agy kölcsönhatását feltételezték a háttérben (Bronfen, 1998).

Noha a hisztéria eme medikalizációja a 17. században indult el, a különböző orvostudományi magyarázatok nem voltak egységesek. A hisztéria háttérben működő démoni megszállottságra alapuló magyarázatok a 17–18. század folyamán erőteljes hanyatlásnak indultak, átadva ezzel helyüket az orvosi interpretációknak. A boszorkánysághoz kapcsolódó pszichés rendellenességek és azok képzete azonban nem tűnt el, csupán a boszorkányság konstrukciója. Mindez, Juliet Mitchellre támaszkodva, megnyitotta az utat a hisztéria jelenségének kiterjesztése felé, ami elsősorban abban a gondolatban öltött testet, miszerint férfi hisztériások is létezhetnek (Mitchell, 2000).

Juliet Mitchell a *Mad Man and Medusas* című nagysikerű könyvében a hisztériát univerzális jelenséggént írja le, amelynek háttérében ugyanazon misztikus erő áll, mint a boszorkányság, a megszállottság vagy a sámánizmus esetében. A demonológia és a pszichoanalízis analógiái Mitchell figyelmét is felkelítik és a megszállás fogalmából kiindulva a hisztéria elméletét újabb adalékokkal gazdagítja. A megszállás (possession) ugyanis igen közel áll a német *Besetzung* szóhoz, ami a pszichoanalitikus elmélet centrális eleme. James Strachley, aki Freud írásait angolra fordította, tévesen, a *cathexis* szót használta, noha a *Besetzung* nem erre utal. Mitchell a megszállás fogalmát oly alapvetőnek tekinti, hogy a kleini projektív identifikáció koncepcióját is annak újraírásaként értelmezi. A projektív identifikáció során azonban nem a megszállott, hanem a megszálló gyermek aspektusában kel életre a fogalom, aki azért vetíti ki magát a másik személyre, hogy bántsa, kontrollálja és hatalommal bírjon felette. A hisztériában a megszállás eme gyermeki vágya alakul át a megszállottság vágyává; regresszió, melynek célja a narcisztikus grandiózus omnipotencia. Juliet Mitchell elemzésében a hisztériás nő azonban már nem megszállottként tűnik fel, hanem az idegent mellőzve, üres testként. Ezen üresség nyugati tüneteiként értelmezhetők az anorexia nervosa és a bulímia betegségei.

A boszorkányság és a hisztéria lélektani összefüggéseinek alapos vizsgálatához azonban nem elegendő, ha napjaink modern vagy posztmodern elméleteivel próbáljuk megközelíteni azokat, mellőzve azon szociális tényezőket magyarázatunkból, amelyek mindenkor meghatározták az egyén pszichés fejlődését. Lyndal Roper *Oedipus and The Devil* (1994) című munkájának központi gondolata e probléma, vagyis annak szerteágazó vizsgálata, hogy a koraujkor individualizmusa hogyan változtatta meg az emberi pszichét. E munkának egyik sarkalatos pontja Roper azon kijelentése, miszerint az individualizmus és

a racionalitás oly mértékben átszínezte világunkat, hogy hajlamosak vagyunk azt feltételezni, hogy a boszorkányüldözés a középkor irracionalitásához és intoleranciájához kötődik, noha a boszorkányüldözések a koraújkor sajátosságai voltak.

Roper a boszorkányüldözések változatos pszichológiai interpretációját nyújtva, hol a kleini hasítás fogalmára alapozza magyarázatait, hol pedig az ödipális alaphelyzet messzemenő hatásaira. A test és a szexualitás problémáját különös érzékenységgel ábrázolva, Roper a testiséget a történetírás kontextusába helyezve teszi vizsgálatá tárgyává.

A test, pontosabban a női test lényegi eleme mind a hisztéria, mind a megszállottság és boszorkányság jelenségeinek. Az exorcizmus módszere a test és a lélek érzékeny kapcsolatának reprezentációja, amely a modern ember „szelf-megszállását” megelőzően a test és a természetfeletti kapcsolataként jelent meg.

Az exorcizmus bizonyos jelenségeit akár a nemi identitás és szexualitás alapvető problémáiként is felfoghatjuk, mivel azok, Roperre támaszkodva, gyakran a feminin vonásaitól elszakadt, megszállt nőt állították a középpontba, aki addigi finomságát és nőiességét meghazudtolva, a hipermaszkulinitás karikatúrájává válik. A nő iszákos lesz, férfi hangon és férfi módjára beszél, káromkodik és kritikátlan szexuális kicsapongásokba bocsátkozik. Az exorcizmus sikere pedig abban áll, ha egyszer és mindenkorra sikerül megszabadítani a nőt eme férfi sajátosságoktól, és visszanyeri feminin perszónáját.

Ugyanakkor a protestáns Achilles Pirminius Gasser a 16. században a hisztériatörténet igen figyelemreméltó vonatkozásaira hívja fel a figyelmet, mikor amellett érvel, hogy a női test nem lehet az emberfeletti vagy az isteni lakhelye. A nők ugyanis, ha betegek, rendkívüli hajlandóságot mutatnak arra, hogy panaszaiikkal a papokhoz forduljanak vagy mágiát, varázslást sejtсенek a betegségek hátterében, ahelyett, hogy Gasserhez és kollégáihoz, az orvosokhoz fordulnának. Gasser az elmebetegségeket egyenesen a női biológiából és emocionalitásból származtatja, amelyek mögött a méh rendellenességei és az „eszélős szerelem” sejthetőek. E betegségek természete ezért minden kétséget kizáróan szexuális. A nő biológiai konstitúciójának rabja, szexualitása rabszolgája, amely elpusztítja értelmét és labilissá tesz egészségét. Ebből következik, hogy a női test soha nem léphet kapcsolatba az istenivel, így testi és lelki betegségei sem az egyház és az exorcizmus illetékességi köréhez tartoznak, hanem az orvostudományéhoz (Roper, 1994).

A hisztéria tudományos legitimációja, amely Charcot idején érte el legutóbbi csúcspontját, tehát azzal az egyáltalán nem elhanyagolható ténnyel járt együtt, miszerint a betegség független az emberfeletti befolyásától. Mivel elsősorban női betegségként tartották számon, a hisztéria viszonylagos „elvarázstalanodásával” (Hankiss, 2002) a nő is elvesztette misztikumának egy bizonyos részét. Ez az elvesztett irracionalitás a hisztéria utóéletében talán né-

mileg újjáéledt, ám soha nem emelkedhetett olyan magaslatokra, amelyeket a modern orvoslás végső csapásait megelőzően ért el.

Roper ugyanakkor azt is kiemeli, hogy az esetek egy részében, a sikeres exorcizmus legfontosabb ismérve az volt, ha a megszállt nő visszanyerte feminin jellegzetességeit, nem beszélt úgy, ahogy egy férfi és nem engedett meg magának oly szabatos viselkedést, amely távol állt a nőiség társadalmilag elfogadott attribútumaitól. Természetesen nehéz lenne azt a megállapítást maradtalanul igazolni, miszerint ez utóbbi megfigyelés a demonológia területén általános érvényű lenne, ám az kétségtelen, hogy a megszállottság változatos eseteirásaiban gyakori elem a hang elmélyülése, a vonások megkeményedése és a különböző szexuális megnyilvánulások extremitása (Oesterreich, 1930, Ellenberger, 1970). Mindez az elfojtott szexualitásra reflektál és alátámasztja azt a lacani gondolatot, mely a hisztériás nőt a szexuális identitásával küzdő nővel azonosítja (Showalter, 1997). Augustine-nak is csak férfi álruhában sikerült elmenekülnie a Salpêtrière-ből.

A freudi pszichoanalízisben a boszorkányság vagy a demonológia már csak igen áttételes módon, az illusztráció eszközeként vagy ironikus analógiaként jelenhetett meg (Freud, 1895, 1897, 1898, 1923). Ugyanakkor az okkultizmus és a telepátia iránti érdeklődés Freudnál és Ferenczinél is maradandónak bizonyult (Erős, 2005). A boszorkányság és a hisztéria összefüggéseit Freud Fliess-szel való levelezésében többször is érinti, és mindannyiszor lelkesen, gyermeki rácsodálkozással ecseteli a szembeötlő hasonlóságokat. A hisztéria és megszállottság kapcsolatát a test idegenségével és a tudatosság leválasztásával igazolja, és innen már csak egy lépés, hogy a pszichoanalitikus technikát az ördögűzéssel vonja analógiába. Ebben a kontextusban a hisztériások, mint a századforduló boszorkányai lépnek fel, akik a Nagy Úr Péniszét szimbolizáló seprűnyélen egyensúlyozva próbálják távol tartani veszedelmes szexuális vágyaikat (Freud, 1897). A pszichoanalízis úttörői által oly kedvelt anesztéziát a boszorkányüldözések perdöntő bizonyítékaival hozza összefüggésbe (Freud, 1898), olyan univerzális stigmata diaboliként könyvelve el azt, amely a koraujkorban és a múlt század fordulóján egyaránt súlyos terhet rótt hordozói vállára.

Veszélyes analógia, annál is inkább, mert a pszichoanalízis hajnalán nehezen engedhette meg magának Freud, hogy egyébként is vitatott tudományát a boszorkányság sötét nézeteivel támogassa meg. Az analógia el is vész, teret engedve a szigorú természettudományosságnak. A felismerés erejét azonban megőrzi számunkra Freud sorai:

„Mit szólnál hozzá, ha azt mondanám, hogy a hisztéria vadonatúj jelenségét már évszázadokkal ezelőtt jól ismerték és több százszor publikálták? Emlékszel, hogy mindig mondtam, hogy az egyházi bíróságok által hangoztatott megszállottság középkori elmélete azonos a mi idegen testről és a tudatosság leválasztásáról szóló elméletünkkel? De vajon a megszállt ördög mért gyalázta meg mindig e szegény nyo-

morultakat, még hozzá oly visszataszító módon? Miért hasonlít annyira a kínzásokkal kicsikart vallomásuk a pszichés kezelés alatt álló pácienseim beszámolóira?” (Freud, (1897) [1953–1974]).*

IRODALOM

- BREUER, J.–FREUD, S. (1895): Studies on Hysteria. In: *The Standard Edition of Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, Trans. and ed. James Strachley in collaboration with Anna Freud, London, The Hogarth Press and the Institute of Psycho-analysis, 1953–74.
- BRONFEN, E. (1998): *The Knotted Subject. Hysteria and its Discontents*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- CHARCOT, J. M. (1879): *Előadások az idegrendszer betegségeiről*. Budapest, Franklin Társulat.
- DIDI-HUBERMAN, G. (2003): *Invention of Hysteria. Charcot and the Photographic Iconography of the Salpêtrière*. The MIT Press, Cambridge, Massachusettes, London, England.
- ERŐS F. (2005): A pszichoanalízis „árnyéka”, a telepátia. Freud és azt okkultizmus. In: *Rubicon*. 2005/7, 43–49.
- ELLENBERGER, H. F. (1970): The Ancestry of Dynamic Psychotherapy. In: *The Discovery of the Unconscious. The History and the Evolution of Dynamic Psychiatry*. Allen Lane The Penguin Press. London. 3–54.
- ELLENBERGER, H. F. (1997): The Unconscious before Freud. In: (Laurence Spurling ed.): *Sigmund Freud. Critical Assessment*. Routledge and Kegan Paul. London, New York. Vol. I.
- FREUD, S. (1953–1974): Extracts from the Fliess papers. In: *The Standard Edition of Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, Trans. and ed. James Strachley in collaboration with Anna Freud, London, The Hogarth Press and the Institute of Psycho-analysis, Vol. I.
- FREUD, S. (1923): A seventeenth-century demonological neurosis. In: *The Standard Edition of Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, Trans. and ed. James Strachley in collaboration with Anna Freud, London, The Hogarth Press and the Institute of Psycho-analysis, 1953–74.
- HANKISS E. (2002): Legenda Profana, avagy a világ újravarázsolása, In: Kapitány Gábor és Kapitány Ágnes (szerk.) „Jelbeszéd az életünk” 2., Budapest.
- JANET, P. (1930): *L'automatisme psychologique*. Librairie Félix Alcan, Paris.
- LÉHMAN A. (1900): *Babona és varázslat. A legrégibb időkől a jelen korig*. Budapest, K. M. Természettudományi Társulat.
- MITCHELL, J. (2000): *Mad Man and Medusas. Reclaiming Hysteria*. Basic Books, New York.
- OESTERREICH, T. K. (1930): *Possession. Demoniacal and Other*. London, Kegan Paul, Trench, Truber & CO.
- RICHER, C. (1880): *Az ördögösök hajdan és napjainkban*. Nagyvárad.
- ROPER, L. (1994): *Oedipus and the Devil*. Routledge. London and New York.
- SHOWALTER, E. (1997): *Hystories. Hysterical Epidemics and Modern Culture*. Picador.
- STEPHENS, W. (2002): *Demon Lovers*. The University of Chicago Press. Chicago and London.
- WEININGER, O. (1913): *Nem és jellem*. Dick Manó, Budapest.

* A fordítás alapjául szolgált: *SE, Extracts from the Fliess papers*.